

Володимир БУРДІН,
кандидат юридичних наук,
заступник декана юридичного факультету
Львівського національного університету імені Івана Франка,
доцент кафедри кримінального права та кримінології

ОСУДНІСТЬ ТА НЕОСУДНІСТЬ: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ

Ключові слова: неосудність; осудність; порівняльно-правовий метод.

Останнім часом в українській кримінально-правовій науці спостерігається своєрідний бум компаративістських досліджень. Без перебільшення можна стверджувати, що компаративістика як метод наукового дослідження і як самостійна галузь наукових знань дістала друге дихання, адже у період колишнього Радянського Союзу такі дослідження якщо й були, то мали наперед визначене завдання – обґрунтувати переваги радянських правових норм над буржуазними. На сьогодні практично жодне наукове дослідження не відбувається без використання порівняльно-правового методу. Його застосування набуває особливого значення для української кримінально-правової науки у світлі сучасних тенденцій глобалізації юриспруденції та євроінтеграції [1, 4–6; 2, 90]. Справді, дедалі тісніша міжнародна співпраця і розвиток економічних, політичних та соціально-культурних зв'язків, посилення інформаційних, інтегративних і глобалізаційних процесів породили об'єктивну необхідність у порівняльному дослідженні законодавчих систем різних держав [3, 295]. Сутність порівняльно-правового методу полягає у зіставленні явищ та процесів правової дійсності різних держав з метою виявлення подібних і відмінних рис між цими явищами та процесами, а також термінів, що їх позначають [4, 4]. На наш погляд, звернення до зазначеного методу не повинно бути лише модною тенденцією і своєрідною прикрасою дослідження. Варто підкреслити, що

його правильне застосування може забезпечити достовірність наукових результатів, а неправильне – призвести до абсолютно протилежних наслідків.

Кримінально-правова наука не повинна і не може бути самодостатньою. Слід пам'ятати, що різні держави знаходяться на різному рівні культурно-правового розвитку. Порівняльне дослідження дає можливість виявити і врахувати чужі помилки та досягнення при вирішенні питань про злочинність і караність конкретних діянь, допомагає зрозуміти роль та значення кримінального права як інструменту соціального регулювання [4, 4]. Компаративістсько орієнтовані дослідження дають змогу вдосконалити національне право або шляхом запозичення із зарубіжного законодавства окремих норм, або шляхом усунення можливих колізій між різними правовими системами [5, 12–13]. Однак не потрібно перебільшувати, а тим більше абсолютизувати зарубіжний досвід вирішення певних кримінально-правових проблем. У цьому відношенні цілком правильною, на наш погляд, є думка О.М. Костенка, який вважає, що під глобалізацією юриспруденції не слід розуміти добровільну або примусову рецепцію національної юриспруденцією правил чужого законодавства або імплементацію міжнародних правових актів [2, 90]. Примітивне запозичення чужих норм під різними гаслами демократизації та євроінтеграції без урахування національних особливостей призводить до руйнування національної правової системи

[6, 39]. В контексті теми статті необхідно зазначити, що порівняльно-правові аспекти проблем осудності та неосудності в науковій літературі досліджувалися лише фрагментарно, що не дає цілісного уявлення про зарубіжне законодавство у цій галузі.

Ми усвідомлюємо об'єктивну неможливість охопити порівняльним дослідженням кримінальне законодавство усіх держав світу, проте вважаємо, що вибір законодавства не повинен мати випадковий характер. Для того, щоб забезпечити відносну репрезентативність результатів такого дослідження, вважаємо, що у ньому необхідно насамперед представити кримінальне законодавство тих держав, до правової системи яких належить правова система України. Крім того, доцільно проаналізувати також і кримінальне законодавство окремих держав інших правових систем з метою виявлення закономірностей розвитку певних правових інститутів.

У зарубіжних державах романо-германської правової системи питання про осудність чи неосудність особи вирішується, як правило, у межах родового поняття обставин, що виключають кримінальну відповідальність особи. При цьому у кримінальному законодавстві здебільшого виділяються окремі структурні частини з відповідними назвами (наприклад: «обставини, що виключають караність»; «умови кримінальної відповідальності»; «обставини, що виключають кримінальну відповідальність», «виключення кримінальної відповідальності» тощо), у яких вміщено кримінально-правові норми, що регламентують найрізноманітніші за своєю правовою природою обставини, які виключають кримінальну відповідальність особи. У багатьох державах законодавці використовують для позначення цих обставин різні терміни, зокрема: «неосудність», «необхідна оборона», «крайня необхідність», «помилка», «добровільна відмова», «малозначність» тощо. Так, у КК Австрії до обставин, що виключають кримінальну відповідальність, відносять: необхідну оборону (§ 3), помилку (§ 9), крайню необхідність (§ 10), неосудність (§ 11), добровільну відмову (§ 16). У КК Бельгії до таких обставин належать: неосудність (ст. 71); виконання закону чи за-

конного наказу (ст. 70), а також непереборна сила (ст. 71); у Законі про кримінальне право Ізраїлю – недосягнення певного віку (ст. 34 *вав*); фізичний примус, рефлекс, судоми, сон, автоматизм, гіпноз (ст. 34 *зайн*); неосудність (ст. 34 *хет*); недобровільне сп'яніння (ст. 34 *тет*); необхідна оборона (ст. 34 *йюд*); крайня необхідність (ст. 34 *йюд алеф*); погроза (ст. 34 *йюд бет*); виконання закону чи законного наказу, згода потерпілого, а також спортивні змагання (ст. 34 *йюд гимел*); малозначність діяння (ст. 34 *йюд зайн*); фактична помилка (ст. 34 *йюд хет*); юридична помилка (ст. 34 *йюд тет*); здійснення суддею своїх суддівських обов'язків (ст. 34 *каф*); у КК ФРН – фактична та юридична помилка (§ 16, 17); недосягнення певного віку (§ 19); неосудність (§ 20).

У кримінальному законодавстві інших зарубіжних держав, які належать до цієї ж правової системи, також спостерігається зазначений підхід щодо розміщення поняття неосудності, що правда, сам термін «неосудність» не використовується. Замість цього медичні причини такого явища просто розміщуються серед інших причин, що виключають кримінальну відповідальність особи. Такий підхід спостерігається у КК Франції, коли до причин, які виключають кримінальну відповідальність, відносять: психічний чи нервово-психічний розлад (ст. 122-1); непереборну силу та примус (ст. 122-2); помилку (ст. 122-3); виконання вимог закону чи законного розпорядження (ст. 122-4); необхідну оборону (ст. 122-5); крайню необхідність (ст. 122-7); у КК Іспанії – психічні відхилення чи порушення психічної діяльності; стан ненаміреного сп'яніння; вроджені психічні вади; необхідну оборону; крайню необхідність; стан сильного страху; виконання професійного чи службового обов'язку, здійснення свого права (ст. 21); у КК Норвегії – душевну хворобу та психічний розлад високого ступеня (§ 44); недосягнення певного віку (§ 46); крайню необхідність (§ 47); необхідну оборону (§ 48); у КК Аргентини – відставання у розумовому розвитку, тимчасовий психічний розвиток; помилку; непереборну фізичну силу; загрозу тяжкої та неминучої шкоди; стан крайньої необхідності; виконання своїх обов'язків, а також

здійснення свого права; виконання законного наказу; стан необхідної оборони (ст. 34); у КК Голландії – психічну хворобу та розумові недоліки; непереборну силу; необхідну оборону (ст. 39); у КК Данії – самооборону (§ 13); крайню необхідність (§ 14); недосягнення певного віку (§ 15); психічне захворювання чи інший аналогічний стан (§ 16).

Для держав пострадянського простору, як правило, характерним є те, що кримінально-правові норми, які стосуються осудності та неосудності, розміщуються законодавцем разом з нормами щодо віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність. При цьому інші обставини, які виключають кримінальну відповідальність особи, зокрема ті з них, що виключають злочинність діяння, виділяють у межах інших структурних частин кримінального законодавства з самостійними назвами. Такий підхід характерний для КК Російської Федерації, КК Республіки Білорусь, КК Республіки Молдова, КК Латвійської Республіки, КК Республіки Болгарія. Щоправда, новим у цьому відношенні є підхід, запропонований у КК Грузії, де поняття неосудності розглядається в межах родового поняття обставин, що виключають вину особи. До таких обставин, окрім неосудності (ст. 34), віднесено також недосягнення віку (ст. 33), помилку (ст. 36), виконання наказу чи розпорядження (ст. 37), казус (ст. 38). Новим по суті є вирішення питання про структурне розміщення норм, що стосуються неосудності, і у КК Естонської Республіки, де це поняття розташоване разом з обставинами, які виключають злочинність діяння. Таким чином, не формалізуючи у кримінальному кодексі поняття «обставини, що виключають кримінальну відповідальність», естонський законодавець *de facto* виділяє його, об'єднуючи у межах одного розділу різні за своєю правовою природою обставини, які виключають кримінальну відповідальність. Аналогічно вирішується це питання і у КК Республіки Польща, де до обставин, що виключають кримінальну відповідальність особи, крім неосудності (ст. 31) відносять необхідну оборону (ст. 25); крайню необхідність (ст. 26); пізнавальний, медичний, технічний чи економічний експеримент (ст. 27); помилку (статті 28–30). При

цьому, на відміну від КК Естонської Республіки, у КК Республіки Польща законодавець формалізує відповідний термін у назві Глави III, у якій розміщено зазначені обставини, що виключають кримінальну відповідальність особи.

У КК Республіки Сан-Маріно обставини, що виключають кримінальну відповідальність особи, фактично розміщені у трьох самостійних главах. У Главі I «Особи, які не підлягають обвинуваченню» фактично розглядаються питання, які стосуються неосудності внаслідок психічних розладів та недосягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність. У Главі III передбачені обставини, які виключають вину особи: фізичне насильство (ст. 33), фактична помилка (ст. 34), обман (ст. 35). Крім того, в окремій Главі IV розміщені виправдовуючі обставини: згода потерпілого (ст. 39), виконання обов'язку (ст. 40), необхідна оборона (ст. 41), крайня необхідність (ст. 42), законне застосування сили (ст. 43), спортивні змагання (ст. 44).

Незважаючи на термінологічні відмінності, а також відмінності щодо структурного розміщення норм, які стосуються поняття осудності та неосудності, у кримінальному законодавстві держав, які належать до романо-германської правової системи, у більшості випадків при визначенні цих понять спостерігаються однакові підходи. Йдеться насамперед про формулювання медичних причин неосудності. Традиційно у цьому відношенні вказується на різного роду хронічні, вроджені або інші психічні захворювання, різні форми розумової відсталості, а також психічні розлади. Ми повністю погоджуємося з В.М. Додоновим, який вважає, що різниця у цьому відношенні головним чином зводиться до юридичної техніки та особливостей медичної і правничої термінології [7, 155]. Разом із тим в окремих державах причини неосудності не зводяться виключно до психічних розладів та психічних захворювань. Так, у § 44 КК Норвегії причиною неосудності може бути будь-який непритомний стан особи, в ст. 10 КК Швейцарії, а також у ч. 2 ст. 2 Глави 1 КК Швеції – затьмарення свідомості, в ст. 23 КК Республіки Молдова – будь-який хворобливий стан, у ч. 1 ст. 19 КК Республіки

Сан-Маріно – такий стан розсудку, який виключав можливість особи усвідомлювати свої діяння або керувати ними.

Не так однозначно формулюються законодавцями патопсихологічні ознаки поняття неосудності. З огляду на загально визнаний у психології та психіатрії підхід щодо виділення у психічній діяльності людини інтелектуальних та вольових моментів, у кримінальному законодавстві названих держав при визначенні поняття неосудності окремо виділяють патовольову та патоінтелектуальну ознаки. Якщо формулювання патовольової ознаки відрізняється у різних державах лише термінологічно, то формулювання патоінтелектуальної ознаки має суттєві відмінності. Йдеться про врахування рівнів усвідомлення і вказівки на ці рівні у понятті неосудності. Так, у ч. 1 ст. 21 КК Російської Федерації, ч. 1 ст. 28 КК Республіки Білорусь йдеться про неможливість усвідомлення фактичного характеру та суспільної небезпечності свого діяння, в ч. 1 ст. 33 КК Республіки Болгарія – неможливість розуміти характер чи значення вчиненого, в § 1 ст. 31 КК Республіки Польща, ч. 1 ст. 121-1 КК Франції, ст. 23 Республіки Молдова, ч. 1 ст. 9 КК Республіки Сан-Маріно, ч. 1 ст. 13 КК Латвійської Республіки, ч. 1 ст. 11 КК Естонської Республіки – неможливість усвідомлення свого діяння, а в ч. 1 ст. 34 КК Грузії, ч. 1 ст. 21 КК Іспанії, ст. 10 КК Швейцарії, § 20 КК ФРН – неможливість усвідомлення протиправності свого діяння.

Треба зазначити, що в окремих державах законодавча регламентація поняття неосудності є не зовсім чіткою. Зокрема у ст. 71 КК Бельгії законодавець, використовуючи термін «неосудність», взагалі не розкриває змісту цього поняття. У ч. 2 ст. 2 Глави 1 КК Швеції, ст. 39 КК Голландії, а також § 44 КК Норвегії вказується тільки на медичні причини неосудності, проте саме поняття неосудності, його патоінтелектуальні та патовольові ознаки також залишаються поза увагою законодавців.

У більшості з проаналізованих нами кримінальних кодексів держав романо-германської правової системи законодавці звертають увагу на різного роду психічні відхилення, які зменшують можливість осо-

би повною мірою забезпечувати свідомо-вольовий контроль за своєю поведінкою, проте не виключають її осудності. Для позначення такого явища одні законодавці використовують, як правило, терміни «обмежена осудність» чи «зменшена осудність» (ч. 1 ст. 35 КК Грузії, ч. 1 ст. 29 КК Республіки Білорусь, ст. 11 КК Швейцарії, ч. 1 ст. 14 КК Латвійської Республіки, §21 КК ФРН), інші, уникаючи конкретних термінів, просто дають визначення цього поняття та його кримінально-правових наслідків (§ 2 ст. 31 КК Республіки Польща, ч. 1 ст. 22 КК Російської Федерації, ч. 2 ст. 122-1 КК Франції, ч. 2 ст. 19 КК Республіки Сан-Маріно, §16 КК Данії). При цьому істотні ознаки цього поняття в принципі подібні, а розбіжності носять переважно термінологічний характер. Аналогічними є і кримінально-правові наслідки вчинення злочину особою, яка не могла повною мірою забезпечувати свідомо-вольовий контроль за своєю поведінкою. Як правило, суд враховує вказаний стан особи при індивідуалізації кримінальної відповідальності як пом'якшуючу обставину, що може бути підставою для застосування до такої особи примусового лікування (ч. 2 ст. 35 КК Грузії, § 2 ст. 31 КК Республіки Польща, ч. 1 ст. 22 КК Російської Федерації, ч. 1 ст. 29 КК Республіки Білорусь, ч. 2 ст. 122-1 КК Франції, ст. 11 КК Швейцарії, § 21 КК ФРН, ч. 1, 2 ст. 14 КК Латвійської Республіки). При цьому в окремих державах кримінально-правове значення такого стану досить детально регламентується. Наприклад, у ч. 2 ст. 19 КК Республіки Сан-Маріно вказується, що покарання в таких випадках повинно бути пом'якшено від одного до двох ступенів. У ч. 2 ст. 35 КК Грузії для неповнолітніх, які вчинили злочини у стані обмеженої осудності, передбачена можливість звільнення від кримінальної відповідальності. В §16 КК Данії вказується, що такі особи, як правило, не підлягають покаранню, за винятком особливих обставин. Відповідно до ч. 1 ст. 14 КК Латвійської Республіки стан обмеженої осудності може бути підставою для звільнення від покарання.

Кримінальне законодавство держав романо-германської правової системи особливо зазнало впливу соціологічної школи

кримінального права, яка, власне, і розвивалася здебільшого у межах цієї правової системи. Для соціологічної школи кримінального права притаманним було поняття «суспільно небезпечний стан особи». З точки зору основних положень цієї школи причини такого стану могли бути найрізноманітнішими, наприклад: неблагополучна сім'я, оточення, наявність психічних чи соматичних розладів, вживання різного роду психоактивних речовин тощо. Разом із тим, оскільки суспільно небезпечний стан особи визнавався потенційною причиною її злочинної поведінки, кримінальне законодавство, на думку представників соціологічної школи, повинно передбачати певні заходи кримінально-правового впливу упереджувального характеру щодо таких осіб. До специфічних заходів впливу, передбачених у кримінальному законодавстві, відносять різного роду заходи примусової медичної допомоги. У кримінальному законодавстві більшості проаналізованих нами держав передбачено можливість застосування заходів примусової психіатричної допомоги до неосудних, обмежено осудних, осіб, які вчинили злочини у стані осудності, але захворіли на психічне захворювання після вчинення злочину, проте до постановлення вироку чи під час відбування покарання, а також в окремих випадках і до осіб, які зловживають психоактивними речовинами (ст. 34, ст. 92 КК Республіки Болгарія, ст. 101 КК Грузії, ст. 93 КК Республіки Польща, ст. 97 КК Російської Федерації, статті 101, 107 КК Республіки Білорусь, ст. 96 КК Іспанії, статті 43–44 КК Швейцарії, ч. 2 ст. 98, ст. 103 КК Республіки Молдова, ст. 82 Закону про кримінальне право Ізраїлю, ст. 37 КК Голландії, § 61, 64 КК ФРН, ст. 121 КК Республіки Сан-Маріно, § 68 КК Данії, ст. 59 КК Естонської Республіки, ч. 2 ст. 13, ч. 2 ст. 14 КК Латвійської Республіки). Як правило, у зарубіжному кримінальному законодавстві примусові заходи психіатричної допомоги охоплюються поняттям «заходи безпеки» (ст. 96 КК Іспанії, статті 43–44 КК Швейцарії, ст. 37 КК Голландії, § 61, 64 КК ФРН, ст. 121 КК Республіки Сан-Маріно, ст. 93 КК Республіки Польща). В окремих пострадянських державах для позначення цих заходів харак-

терним є збереження усталеного терміна – «примусові заходи медичного характеру» (ст. 34 КК Республіки Болгарія, ст. 101 КК Грузії, ч. 2 ст. 13, ч. 2 ст. 14 КК Латвійської Республіки, ч. 2 ст. 98 КК Республіки Молдова, ст. 97 КК Російської Федерації).

В юридичній літературі на сьогодні спірним залишається питання про правову природу примусових заходів медичного характеру. Намагаючись залишити ці заходи у кримінальному законодавстві, окремі законодавці маскують їх, об'єднуючи у межах родового поняття з іншою термінологією. Так, зокрема, в КК Республіки Молдова примусові заходи медичного характеру охоплюються родовим поняттям – «заходи безпеки», в КК Російської Федерації – «інші заходи кримінально-правового впливу», в КК Республіки Білорусь – «примусові заходи безпеки і лікування». В такий спосіб, за твердженням окремих науковців, законодавці намагаються уникнути вирішення питання про правову природу цих заходів по суті і з урахуванням національних історичних традицій все-таки залишити їх у кримінальному законодавстві [8, 21–22].

Характерним і традиційним для мусульманського кримінального права є вирішення питання про причини, які виключають осудність, разом з обставинами, що виключають кримінальну відповідальність, до яких кримінальне законодавство Ірану, Судану, Йорданії відносять: недосягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, тяжке сп'яніння внаслідок примусу чи помилки, різного роду психічні розлади, необхідну оборону, крайню необхідність, примус [5, 210–213; 9, 69–71; 10, 23–26]. При цьому безпосередніми причинами неосудності особи за мусульманським кримінальним правом визнаються різного роду постійні психічні розлади, стан тимчасового затьмарення свідомості та інші хворобливі стани [5, 211]. Немусульманські держави, що також належать до традиційно-релігійної правової системи, аналогічно вирішують питання, які стосуються розглядуваних ознак суб'єкта злочину. Так, у ст. 18 КК КНР та ст. 39 КК Японії безпосередньою причиною неосудності особи є різного роду психічні розлади. При цьому неосудність особи

розглядається у межах інших обставин, що виключають її кримінальну відповідальність, до яких відносять: недосягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність (ст. 41 КК Японії, ст. 17 КК КНР); здійснення правомірної діяльності (ст. 35 КК Японії); необхідну оборону (ст. 36 КК Японії, ст. 20 КК КНР); крайню необхідність (ст. 37 КК Японії, ст. 21 КК КНР). Таким чином, неосудність особи і відповідно її причини розглядаються у названих державах в межах родового поняття обставин, що виключають кримінальну відповідальність.

Не оминають увагою у законодавстві названих держав і питання про вчинення особою злочину у стані, коли вона не могла повною мірою забезпечувати свідомо-вольовий контроль за своєю поведінкою. Як правило, у таких випадках законодавець передбачає пом'якшення покарання [7, 159–160]. У ст. 19 КК КНР фактично передбачено окремий випадок обмеженої осудності сліпих та глухонімих. Зокрема, вказується, що у тих випадках, коли злочини було вчинено сліпим чи глухонімих, суд може пом'якшити покарання або взагалі звільнити таку особу від покарання. Аналогічна норма, яка була передбачена у ст. 40 КК Японії, виключена, і питання про обмежену осудність таких осіб вирішується на загальних підставах.

У кримінальному законодавстві названих держав по-різному вирішується питання про можливість застосування заходів примусової психіатричної допомоги. У мусульманських державах ці заходи, які застосовуються до неосудних, віднесено до родового поняття «заходи безпеки». У законодавстві Японії та КНР примусові медичні заходи взагалі виведено за межі кримінального законодавства, вони належать до інших галузей права [7, 344–345].

Для кримінального законодавства держав англо-саксонської системи права характерним також є те, що неосудність і її причини розглядаються у межах родового поняття обставин, які виключають кримінальну відповідальність. При цьому ці обставини, як правило, поділяють на дві групи: обставини, що виключають протиправність вчиненого діяння, і обставини, які виключають вину особи. До першої групи відносять,

зокрема, самооборону та згоду потерпілого, а до другої – малолітній вік, неосудність, сп'яніння, примус та необхідність, юридичну та фактичну помилки [5, 139–140]. У КК Австралії такий поділ відсутній, а до обставин, що виключають кримінальну відповідальність особи, належать: недосягнення віку (ст. 7.1); психічний розлад (ст. 7.3); недобровільне сп'яніння (ст. 8.5); фактична та юридична помилки (статті 9.1–9.4); здійснення свого права (ст. 9.5); зовнішнє втручання та випадок (ст. 10.1); фізичний примус (ст. 10.2); крайня необхідність (ст. 10.3); самозахист (ст. 10.4); здійснення своїх законних повноважень (ст. 10.5).

У кримінальному законодавстві держав, які належать до класичної англо-саксонської правової системи, законодавчі дефініції понять осудності та неосудності відсутні, а вирішення питання про осудність чи неосудність особи відбувається за «правилами Макнатена», сформульованими ще у 1843 році у конкретній справі лісоруба Деніела Макнатена, який вчинив замах на життя британського прем'єр-міністра, помилково прийнявши за нього іншу людину. Сутність цих правил полягає у такому: для висновку про неосудність особи необхідно довести, що під час вчинення суспільно небезпечного діяння особа перебувала під впливом такого дефекту розумової діяльності, внаслідок психічного захворювання, який виключав можливість усвідомлювати характер свого діяння або його правове значення [5, 141; 7, 156; 11, 139–140]. Названа формула неосудності, незважаючи на її вади, зумовлені відсутністю вказівки на вольові ознаки, використовується у кримінальному законодавстві не тільки Великобританії, а й США. Так, зокрема, подібне формулювання неосудності міститься в § 30.05 КК штату Нью-Йорк [4, 75–76]. У зв'язку з відсутністю у правилах Макнатена вказівки на вольові ознаки неосудності, у декількох штатах вони були доповнені докториною «непереборного імпульсу». Сутність її полягає у тому, що особа, яка вчинила суспільно небезпечне діяння під впливом такого імпульсу, викликаного психічним розладом, не може керувати своєю поведінкою, хоч і усвідомлює її протиправність [11, 140].

Досить неоднозначно в англійському кримінальному праві вирішується питання про так звану обмежену осудність. Відповідно до Закону про вбивство 1957 року особа, яка вчинила вбивство чи була співучасником убивства, не може бути засуджена за тяжке вбивство, якщо вона страждала від такої розумової ненормальності (внаслідок затримки у розвитку, внутрішніх причин, травми чи захворювання), що суттєво ослаблювала її психічну відповідальність за діяння [5, 143]. За такими категоріями судова практика застосовує рішення 1960 року у справі Бірна, який був психопатом і обвинувачувався у вбивстві молоді дівчини. Водночас формулювання прецеденту у цій справі є надто розпливчастим. Так, зокрема, суд вказав, що ненормальним буде такий стан, який настільки відрізняється від стану свідомості звичайної людини, що будь-яка розумна особа визнала б це [4, 79; 5, 143–144].

В англійському кримінальному праві допускається застосування до особи заходів безпеки у виді примусового лікування від психічного захворювання, якщо вона вчинила суспільно небезпечне діяння у стані неосудності, а також від наркотичної чи алкогольної залежності шляхом видання судом спеціального «наказу в інтересах суспільства» [4, 284; 5, 271]. Інститут примусових заходів медичного характеру застосовується також досить широко у законодавстві США. Назви та види цих заходів різняться залежно від конкретного штату. Проте зазначимо, що у США такий інститут регламентується не у кримінальному законодавстві, а у самостійних законах. Досить детально регламентується процедура застосування цих заходів до сексуальних психопатів. Окрім загальновідомих форм лікування щодо таких осіб практикується також хімічна та хірургічна кастрація [4, 282–283; 7, 347].

До держав, що належать до общинно-звичаєвої правової системи, можна віднести Мадагаскар та країни Африки, за винятком мусульманських. Звісно, на сьогодні ця правова система не існує у чистому виді, оскільки в XIX ст. почався колоніальний період розвитку суспільства і названі держави тривалий час перебували у складі фран-

цузьких та англійських колоній. Зрозуміло, що на їх територіях діяло й законодавство колоніальних держав, яке в подальшому, після ліквідації колоній, наклало свій відбиток на чинне законодавство, фактично перетворивши названу правову систему на гібридну. Так, зокрема, кримінальне законодавство Алжиру, Тунісу, Мадагаскару зазнало суттєвого впливу КК Наполеона 1810 року. На Мадагаскарі цей кодекс діяв безпосередньо з 1946 року, до прийняття нового КК Мадагаскару 1962 року [5, 82]. Тому у кримінальних кодексах цих держав при формулюванні поняття неосудності законодавці обмежуються тільки медичними причинами, як це мало місце у КК Наполеона 1810 року (ст. 47 КК Алжиру, ст. 64 КК Мадагаскару, ст. 38 КК Тунісу). Разом із тим, на відміну від КК Франції, який не передбачає інституту примусових заходів медичного характеру, цей інститут у кримінальному законодавстві названих держав передбачений і, як правило, охоплюється родовим поняттям «заходи безпеки», що характерно для більшості держав романо-германської правової системи [7, 155, 345]. Що ж стосується держав колишніх британських колоній, то у більшості з них вирішення питання про осудність чи неосудність особи відбувається за правилами Макнатена.

Отже, проведений аналіз кримінального законодавства зарубіжних держав різних правових систем у частині, що стосується понять осудності та неосудності, дає змогу зробити такі висновки:

1. У більшості зарубіжних держав, незалежно від того, до якої правової системи вони належать, законодавці не формалізують позитивне поняття осудності, вказуючи лише на ознаки протилежного йому і негативного за змістом поняття неосудності. При цьому поняття неосудності та його кримінально-правові наслідки розглядаються у межах родового поняття обставин, що виключають кримінальну відповідальність особи. До таких обставин, крім неосудності, зарубіжні законодавці, як правило, відносять: необхідну оборону, крайню необхідність, помилку, непереборну силу, примус, казус тощо. На наш погляд, такий підхід до структурного розміщення поняття неосудності,

з одного боку, полегшує правозастосування, оскільки усі обставини, що виключають кримінальну відповідальність особи, об'єднуються у межах однієї структурної частини кримінального кодексу, проте, з іншого боку, такий до певної міри спрощений підхід не сприяє розумінню різної правової природи цих обставин. У цьому разі звертається увага тільки на одну істотну ознаку названих обставин, а всі інші ігноруються.

2. Враховуючи загально визначений на сьогодні у психології підхід щодо виділення у психічній діяльності людини інтелектуальних і вольових моментів, при формулюванні ознак поняття неосудності зарубіжні законодавці, як правило, окремо вказують на патоінтелектуальну та патовольову ознаки. При цьому, якщо формулювання патовольової ознаки відрізняються лише термінологічно, то визначення патоінтелектуальної ознаки у різних державах мають досить істотні відмінності. Ці відмінності ґрунтуються на врахуванні законодавцями різних рівнів усвідомлення – фактичного, соціального та кримінально-правового значення свого діяння та його наслідків.

3. Незалежно від визначення ознак поняття неосудності, особливостей структурного розміщення цього поняття у кримінальному законодавстві, до безпосередніх причин неосудності у більшості зарубіжних держав відносять різного роду психічні розлади та психічні захворювання, конкретні формулювання яких різняться залежно від особливостей юридичної техніки, медичної та правничої термінології. Разом із тим слід звернути увагу на диференційований підхід зарубіжних законодавців до причин, що впливають на інтелектуально-вольову діяльність особи. До них крім психічних розладів та захворювань відносять: гіпноз, рефлекс, судоми та автоматизми, помилку, непереборну силу, стан сп'яніння.

4. Формулюючи поняття неосудності та його кримінально-правові наслідки, за-

рубіжні законодавці не оминають увагою випадки вчинення особою злочину у стані ослабленого свідомо-вольового контролю за своєю поведінкою. Незважаючи на те, що в одних країнах законодавці використовують для позначення цього явища певні терміни («обмежена осудність», «зменшена осудність»), а в інших уникають їх, істотні ознаки цього поняття практично однакові у кримінальному законодавстві різних держав. Так само мало відрізняються і його кримінально-правові наслідки. У таких випадках зазвичай вказується на необхідність пом'якшення покарання винному із можливістю застосування примусових заходів психіатричної допомоги.

5. Досить неоднозначно вирішується у законодавстві зарубіжних країн питання про можливість застосування примусової медичної, зокрема психіатричної допомоги. У цьому відношенні відсутні будь-які закономірності, що обумовлювалися особливостями правової системи. Адже у законодавстві держав однієї і тієї самої правової системи питання щодо розміщення цих заходів у законодавстві, підстав, видів, а також термінології вирішуються по-різному. В одних державах підстави, а також види заходів примусової медичної допомоги регламентують безпосередньо у кримінальному законодавстві. Для їхнього позначення використовують, як правило, такі терміни: «заходи безпеки», «примусові заходи медичного характеру». В таких випадках зазвичай вказується, що ці заходи можуть бути застосовані до неосудних, обмежено осудних, осіб, які після вчинення злочину захворіли на психічні захворювання, а також осіб, які зловживають психоактивними речовинами. Разом із тим у багатьох державах підстави та види примусових заходів медичної допомоги регламентуються не у кримінальному, а в іншому галузевому законодавстві, чим підкреслюється їхня некримінально-правова природа.

Список використаних джерел:

1. Хавронюк М.І. Сучасне загальноєвропейське кримінальне законодавство: проблеми гармонізації: моногр. / Хавронюк М.І. – К.: Істина, 2005. – 264 с.
2. Костенко О.М. Проблема № 1 сучасної цивілізації (в українському контексті): моногр. / Костенко О.М. – Черкаси: СУЕМ, 2008. – 112 с.
3. Керимов Д.А. Методология права: предмет, функции, проблемы философии права / Керимов Д.А. – [4-е изд.]. – М.: Изд-во СГУ, 2008. – 521 с.
4. Малиновский А.А. Сравнительное правоведение в сфере уголовного права / Малиновский А.А. – М.: Международные отношения, 2002. – 376 с.
5. Есаков Г.А. Уголовное право зарубежных стран / Есаков Г.А., Крылова Н.Е., Серебренникова А.В. – М.: Проспект, 2008. – 336 с.
6. Лунеев В.В. Проблемы юридических наук криминального цикла / В.В. Лунеев // Государство и право. – 2007. – № 5. – С. 39–59.
7. Додонов В.Н. Сравнительное уголовное право. Общая часть: моногр. / Додонов В.Н.; под общ. и науч. ред. С.П. Щербы. – М.: Юрлитинформ, 2009. – 448 с.
8. Звечаровский И. Понятие мер уголовно-правового характера / И. Звечаровский // Законность. – 2007. – № 1. – С. 19–22.
9. Лихачев В.А. Из истории уголовного права государств Африки / В.А. Лихачев // Правоведение. – 1970. – № 4. – С. 69–75.
10. Артемов В.Ю. Основные черты мусульманского уголовного права: автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / В.Ю. Артемов – М., 2008. – 27 с.
11. Уголовное право зарубежных государств. Общая часть / [под ред. И.Д. Козочкина]. – М.: Ин-т международного права и экономики имени А.С. Грибоедова, 2001. – 576 с.

Володимир БУРДИН

**ОСУДНІСТЬ ТА НЕОСУДНІСТЬ:
ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ**

Резюме

Розглянуто поняття осудності та неосудності у кримінальному законодавстві зарубіжних держав, які належать до різних правових систем, проаналізовані причини неосудності. Досліджено регламентацію застосування примусового лікування до осіб, які вчинили суспільно небезпечні діяння.

Владимир БУРДИН

**ВМЕНЯЕМОСТЬ И НЕВМЕНЯЕМОСТЬ:
СРАВНИТЕЛЬНО-ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ**

Резюме

Рассмотрено понятие вменяемости и невменяемости в уголовном законодательстве зарубежных государств, принадлежащих к различным правовым системам, проанализированы причины невменяемости. Исследована регламентация применения принудительного лечения в отношении лиц, совершивших общественно опасные деяния.

Volodymyr BURDIN

SANITY AND INSANITY: COMPARATIVE LEGAL ASPECTS

Summary

The article deals with the definitions of sanity and insanity in criminal legislation of foreign states originated from different legal systems. The causes of insanity are analyzed. The legal regulation of compulsory medical treatment of persons, who committed socially dangerous acts, are examined.